

NAȚIUNE, NAȚIONALISM ȘI MINORITĂȚI ÎN SPAȚIUL GERMAN

Flavius Solomon

Mulți ani după război, vocabulele *național*, *identitate națională*, *mândrie națională* sau *patrie* au fost evitate de către cercetătorii din domeniul științelor socio-umane din Germania și Austria. Cauza nu este greu de identificat. În special în Germania, respectivele expresii au fost puse în legătură cu atrocitățile comise de către național-socialiști, blocând - fie numai și la nivel psihologic - tentativele de prospectare a subiectelor care puteau rezulta. În același timp, reafirmarea Austriei în calitate de stat național independent, după 1945, a favorizat doar investigarea anumitor probleme, în legătură cu noul statut politic al acestei țări.

Situația a început să se schimbe pe la mijlocul anilor '70, când apar mai multe studii consacrate acestei vaste problematici. Mai mult, la sfârșitul anilor '80 - începutul anilor '90, sub presiunea evenimentelor din RDG și reunificarea Germaniei, asistăm la organizarea mai multor manifestări științifice și publicarea unui șir întreg de studii pe această temă. Câteva dintre ele au constituit chiar obiectul unor discuții aprinse în mediile politice, științifice și informaționale din Austria și Germania.

Totodată, interesul pentru subiecte legate de tematica națională este întreținut tot mai insistent și de schimbările politice de pe continentul european, de la cumpăna dintre ultimele două decenii. Sub aspect etno-politic, aceste prefaceri sînt marcate de fenomene antagonice: procesul de integrare europeană, marcat de tentativele de creare ale unor noi instituții supranaționale, pe de o parte, reaprinderea conflictelor etnice și promovarea principiului de segregare, pe de altă parte.

În cele ce urmează, vom încerca o analiză a studiilor mai importante apărute în ultimii ani în Germania și Austria, stăruind, în special, asupra celor mai actuale subiecte care rezultă din problematica enunțată.

Etnicitatea

Începînd din anul 1988 are loc în Germania, în jurul termenului *etnicitate* (*Ethnizität*), o productivă dezbateră științifică. Ea a fost deschisă de două studii mai importante, semnate de H. Esser¹ și A. Nassehi². Una dintre cele mai apreciate lucrări în domeniu aparține, pe bună dreptate, lui Friedrich Heckmann³. Mai întîi de toate, autorul și-a propus să găsească, în complicata ierarhie terminologică, un loc sigur pentru noțiunea asimilată de literatura de specialitate germană după apariția cărții *Ethnicity. Theory and Experience*⁴. Pînă acum cîțiva ani, *etnicitatea*

a substituit, cu șanse egale, *rasa (Rasse)*, *poporul (Volk)*, *națiunea (Nation)*, *grupul etnic (ethnische Gruppe)*, avînd, deci, semnificații diferite. Pentru Friedrich Heckmann, aceasta desemnează, în linii mari, o colectivitate mare de oameni și fenomenele care o însoțesc. Respectiva comunitate este suprapusă peste grupuri mai mici și formată din indivizi pe care îi unesc valori istorico-culturale apropiate, ideea unei origini comune și care acționează pe baza sentimentului de identitate și solidaritate⁵. Introducerea acestui termen permite o delimitare mai clară între noțiuni apropiate. Astfel, spune autorul, atunci cînd vorbim de *etnicitatea germană* nu ne referim neapărat doar la germanii care locuiesc pe teritoriul Republicii Federale (*națiunea germană*), dar și la aceia din sud-estul Europei sau Rusia, de pildă. Pe de altă parte, *națiunea și statul național* caracterizează o treaptă a evoluției societății în epoca modernă; națiunea este un *colectiv etnic*, ce posedă o conștiință de sine, de unitate, și este organizată într-un stat național⁶. Semnificația etnicității are însă o dimensiune temporală. Ea se poate modifica în cadrul unei societăți, pe parcursul timpului, atît în sens negativ cît și pozitiv⁷. Atunci cînd stabilește diferența dintre etnicitate și grup etnic, Friedrich Heckmann conferă celui din urmă "unitatea socio-culturală a colectivităților umane". Grupurile etnice nu trebuie să fie neapărat omogene. În cadrul lor pot avea loc conflicte de interese și se pot constitui alianțe, ceea ce nu afectează însă bazele etnicității⁸.

Care sînt însă etapele pe care le parcurge etnicitatea în evoluția ei spre treptele superioare de organizare? La această întrebare și-a propus să răspundă Albert F. Reiterer⁹. Stabilind rolul *sistemului politic* în geneza și evoluția etnicității, el ajunge la concluzia că diferența fundamentală dintre sistemul politic și alte *sisteme sociale parțiale (Teilsysteme)* este marcată de supremația *autorității*, aceasta trecută în monopolul exclusiv al statului în epoca modernă. Astfel, inițial *societatea păcii* (a tribului) s-a transformat într-o *uniune a puterii*, iar odată cu organizarea primelor instituții de autoritate, încă din timpul vechilor formațiuni statale, *solidaritatea* nu a mai determinat raporturile dintre persoane, făcînd, pentru aceasta, *loc dreptului*¹⁰. De aici, drumul etnicității în calea evoluției spre forma modernă de organizare (națiunea) este deschis. Apropiindu-se foarte mult de A. D. Smith¹¹, Albert F. Reiterer crede că primele elemente ale formei naționale de organizare a societății le găsim în perioada începutului creșterii progresive a productivității muncii și a omogenizării economice, urmată de alta culturală, iar apariția *identității naționale* are loc în condițiile în care solidaritatea "mecanică" se transformă în una socială¹².

Este însă valabilă această schemă pentru istoria oricărei națiuni? Tradițional, s-a susținut că în evoluția etnicității factorul spiritual (limbă, literatură și tradiții comune) este decisiv. Cum se face însă că în lume există destule națiuni poli-etnice. Trebuie să înțelegem, probabil, că alături de națiunile clasice, care sînt denumite de obicei *națiuni etnice*, există și o altă categorie. Este de așteptat ca cercetările ce vor urma să clarifice și acest aspect. Lîmpede rămîne doar faptul că cea de-a doua categorie de națiuni are la bază ideea statalității. În ce privește denumirea lor, în

literatura de specialitate de limbă germană nu s-a încetățenit un anume termen, alături de cel de *națiunea politică* (*politische Nation*), este destul de des întâlnit și cel de *națiune prin voință* (*Willensnation*)¹³.

Națiunea austriacă

În anii '70 - începutul anilor '80, teoria existenței unei națiuni austriece, deosebită de cea germană, a fost dezvoltată într-un întreg șir de volume. Printre ele se remarcă cărțile semnate de Felix Kreissler¹⁴, Georg Wagner¹⁵, Ernst Bruckmüller¹⁶, William T. Bluhm¹⁷, Peter J. Katzenstein¹⁸ și Friedrich Heer¹⁹.

În replică, în anul 1985, sub îngrijirea lui Andreas Mölzer, apare la editura *Aula* din Graz o culegere de articole intitulată *Österreich und die deutsche Nation*. Volumul conține 31 de titluri²⁰ semnate de autori din Austria și Germania și se constituie într-o autentică pledoarie științifică și publicistică pentru caracterul german al "Republicii din Alpi".

Într-o primă încercare de soluționare a diferendului s-a constituit volumul *Nation und Nationalbewußtsein in Österreich. Ergebnisse einer empirischen Untersuchung*. Acesta este rezultatul unor cercetări sociologice, inițiate în anul 1982, la care au participat, alături de editor (Albert F. Reiterer), Wilhelm Filla și Ludwig Flaschberger. În partea teoretică a lucrării, autorii analizează problema termenului națiune. Explorările efectuate le permit să susțină că națiunea rezultă din aspirația pentru o viață politică în comun, pe baza unui sistem social și economic, care se sprijină pe o organizare statală sau, cel puțin, pe structuri politice autonome, cu condiția declarării apartenenței la aceeași entitate culturală.

În prezent, pentru cei mai mulți austrieci națiunea are mai degrabă un conținut politic, celelalte criterii clasice (limba, cultura, apartenența etnică) având o importanță minoră. Segmentul de populație care leagă ideea de națiune de unitatea lingvistică și culturală aparține în special păturilor sociale cu o slabă calificare profesională, persoanelor în vârstă și adepților FPÖ²³. Se constată însă că chiar și unii din aderenții SPÖ²⁴, se cred parte a națiunii germane²⁵. La întrebarea directă ce se consideră, doar 24,7% au spus că sînt *austrieci*, ceilalți optînd pentru *om* (29,4%), *locuitor al unui land federal* (18,8%), *locuitor al unei localități* (18,2%), *european* (6,0%) și *german* (1,8%)²⁶.

Criza conștiinței naționale austriece nu trebuie pusă însă doar în legătură cu controversata opoziție german/austriac. Acesteia i se alătură, fără îndoială, și mult discutata identitate colectivă a unei părți a populației din sud-estul Austriei, din landurile Kärnten și Burgenland, unde, alături de vorbitorii tradiționali de limbă germană, mai locuiesc sloveni, croați, țigani și unguri. Acum cîțiva ani, aceste probleme i-a fost consacrată o carte²⁷, rezultat al unor cercetări efectuate în perioada 1984-1988 de către un colectiv condus de profesorul Andreas Moritsch, de la Institut für Ost-und Südosteuropaforschung al Universității din Viena.

Naționalismul în centrul și estul Europei

Vorbind despre factorii care provoacă fenomenul naționalismului etnic, Friedrich Heckmann subscrie la concluziile lui E. Gellner²⁸: "1. reprezentanții unei etnii nu sînt uniți într-un stat național; 2. pe teritoriul unui stat locuiesc etnici străini; 3. situația în care se întrunesc condițiile de la p.1 și 2; 4. o etnie nu și-a constituit încă un stat propriu, reprezentanții acesteia locuind pe teritoriul unuia sau mai multor state"²⁹.

Cu referință la renașterea naționalismului în centrul și estul Europei, Günter Schödl se întreba acum cîțiva ani dacă acest fenomen nu este consecința logică a procesului de modernizare din țările respective, fiind, de fapt, programat din start³⁰. Așa cum s-a putut însă deja constata, aceasta nu înseamnă că avem de-a face cu un fenomen inofensiv. Din cauza diferendelor teritoriale și a unei constelații naționale foarte complicate, el poate conduce la mișcări incontroleabile în spirală (așa cum s-a întîmplat în fosta Iugoslavie), care pun în pericol însăși reușita programelor de reformă. Conform lui Schödl, geneza naționalismului în estul Europei este în strînsă legătură cu evoluția politică și economică a acestor țări la sfîrșitul secolului XIX - începutul secolului XX³¹. El crede că în această parte a Europei se conturează trei zone - respectiv trei tipuri - cu o evoluție economică și, în mare parte, politică distinctă. De aceea, un studiu comparativ ar permite urmărirea ascensiunii economice, iar în legătură cu aceasta și a naționalismului, în diferite zone ale Europei de Est³².

Primul tip poate fi denumit austriaco-boem (*österreichisch-böhmisch*), cel de-al doilea *ruso-polono-ungar* - din el mai fac parte Croația și Slovenia -, iar Dalmația, Bosnia, Serbia, Muntenegru, Bulgaria și România compun tipul *balcanic* de evoluție³³. Totuși, fenomenele asemănătoare din spațiul aceleiași zone - ritmul modernizării economice, urbanizarea, formarea elitelor etc - au fost însoțite și de particularități ale fiecărei țări în parte. Astfel, în timp ce naționalismul polonez, pînă la constituirea statului modern, s-a confruntat cu expansionismul celor trei mari puteri vecine, naționalismul maghiar a profitat, după instaurarea dualismului în 1867, de o situație mult mai favorabilă. Mai mult, chiar în cadrul aceleiași țări se pot constata zone distincte sub aspectul evoluției fenomenului naționalist. Caracteristic în acest sens este, din nou, cazul Poloniei, cu cele trei regiuni deosebite: Polonia rusă, Polonia prusiană și Polonia austriacă³⁴.

În același timp, unele evenimente istorice au schimbat în mare parte evoluția ideii naționaliste într-o țară sau alta. Astfel, pierderile teritoriale suferite de Ungaria în urma Tratatului de la Trianon domină chiar pînă în zilele noastre viața politică a acestei țări. După primul război mondial statul maghiar a părăsit rîndul marilor puteri, completîndu-l pe cel al țărilor mici. În aceste condiții, conceptul modernizării social-economice rapide și al deschiderii totale către exterior nu s-a putut impune. Tot mai mult teren a început să cîștige ideea antimodernistă, ce a dat naștere, în politica externă, revizionismului. De aceea, istoria interbelică a Ungariei

a fost marcată de evoluția de la *naționalismul conservator-autoritar (konservativ-autoritärer Nationalismus)* al lui István Bethlen (1921-1931) la *fascismul timpuriu (Frühfaschismus)* al lui Gyula Gömbös (1932-1936), cu o consolidare constantă a sentimentelor revizioniste și antisemite³⁵.

În țările încadrate în cel de-al treilea tip, naționalismul a avut un alt rol decât în cazul modernizării "clasice". Aici, el a fost susținut și dirijat aproape exclusiv "de sus", cum este cazul Iugoslaviei. Iugoslavismul a avut sensuri cu totul diferite la sârbi și croați. În timp ce primii au văzut în el un mijloc de instalare a hegemoniei sârbe în statul multinațional al slavilor de sud, cei din urmă au încercat să-l folosească ca instrument al propriei consolidării naționale. Similitudini structurale și tendine de evoluție similare caracterizează și naționalismul interbelic bulgar și românesc³⁶.

În noua fază a evoluției țărilor din estul continentului, statul acordă naționalismului o tot mai mare importanță în consolidarea unității naționale. Aceasta însă în dauna ideii de modernizare și reformare a societății. În aceste condiții, mai ales în țările celui de-al treilea tip - dar și în Croația și Ungaria - naționalismul cunoaște o revigorare apreciabilă.

Minoritățile naționale

Doar odată cu apariția națiunilor și formarea statelor naționale moderne se poate vorbi de existența grupurilor etnice și a minorităților naționale, în sensul lor actual. Friedrich Heckmann crede că prin *minorități etnice* trebuie să înțelegem grupurile etnice din cadrul unui sistem politic care sînt supuse reprimării și discriminării. Conform lui Heckmann, minoritățile etnice se compun la rîndul lor din: 1. *minorități naționale și regionale*; 2. *minorități de emigranți*; 3. *minorități colonizate*; 4. *noile minorități naționale*.

Aproape în același timp cu Heckmann, Felix Ermacora, opina, în cadrul unui simpozion internațional³⁸, că mai corect ar fi să vorbim de două categorii de minorități: *minoritățile noi* și *minoritățile clasice*. Din prima categorie fac parte, în special, emigranții stabiliți în ultimul timp în țările occidentale, iar cea de-a doua categorie este compusă din minoritățile tradiționale, cuprinse în terminologia Consiliului Europei, CSCE (mai nou: OSCE) cu numele de *minorități naționale*³⁹.

Pe de altă parte, Georg Brunner ține să precizeze că atunci cînd discutăm despre o minoritate oarecare, noi ne referim, întîi de toate, la un fenomen social, și nu la o persoană juridică concretă. Pentru a deveni persoană de drept, minoritatea trebuie să se organizeze din punct de vedere juridic, lucru greu realizabil. Dar și în sens sociologic, minoritatea este un termen destul de aproximativ. De aceea, trebuie să avem în vedere cîteva tipuri de minorități - *etnice, naționale, lingvistice, religioase* și, probabil, *istorice* -, dacă ar fi să le menționăm doar pe cele mai importante⁴⁰.

Dreptul minorităților

Același Georg Brunner, în *Die Rechtsstellung ethnischer Minderheiten*, opina că problemele minorităților pot fi soluționate cu ajutorul *dreptului individual*, al *dreptului colectiv*, sau al *dreptului teritorial*. Ultimul dintre acestea este de sorginte comunistă - foarte rar întâlnit în țările cu regim democratic - și are la bază ideea leninistă și stalinistă de organizare federativă a statului. El nu poate avea însă ca rezultat armonizarea raporturilor interetnice în aceste țări, din cauza dictaturii unei idei și lipsa celor mai elementare libertăți cetățenești⁴¹.

Acum patru ani, Hannes Tretter constata că încercările de acordare a unor drepturi colective pentru minoritățile naționale au rămas fără rezultat. Regretând această situație, el observa că acestea ar putea contribui la o mai bună protecție a drepturilor individuale cetățenești și la aplanarea unor potențiale conflicte interetnice⁴². Fără să propună un model concret pentru soluționarea problemelor minorităților naționale, Tretter amintește totuși câteva variante posibile: 1. organizarea minorităților în *societăți naționale*. În acest caz însă există riscul ca o minoritate să creeze, pe principii politice, mai multe astfel de organizații, în timp ce guvernul va recunoaște drept partener de discuție doar pe una dintre acestea; 2. constituirea minorităților în *entități de autoadministrare*, de genul sindicatelor. Dar, de data aceasta, ar fi încălcat principiul declarării libere a apartenenței etnice; 3. crearea în mod democratic a unor *structuri politice teritoriale*, ai căror conducători ar urma să reprezinte interesele minorităților constituante⁴³.

Într-un istoric al dreptului minorităților, Otto Kimminich, profesor la Universitatea din Regensburg, atrăgea atenția asupra faptului că primul act care prevedea protecția unei minorități naționale este articolul 1 (aliniatul 2) al documentului Congresului de la Viena (9 iunie 1815), conform căruia polonezii din Rusia, Austria și Prusia urmau să aibă reprezentanțe naționale care le-ar promova interesele⁴⁴. Ceea ce s-a întâmplat însă după primul război mondial, inclusiv consacarea dreptului la autodeterminare, prin cele "14 puncte" ale lui Woodrow Wilson, ar fi contribuit doar la agravarea continuă a situației minorităților naționale⁴⁵. Astfel, după Kimminich, sistemul protecției naționalităților de după primul război mondial este, în perspectivă istorică, un joc dublu, care poate fi tratat, în cel mai bun caz, doar ca o dovadă de bunăvoință a unor exponenți politici de atunci, ori, în cel mai rău caz, ca pe o "tumoare" prin care s-a trecut la distrugerea Europei tradiționale⁴⁶.

Radicalizarea discursului în problema protecției minorităților - mai ales în mediile academice vieneze - se regăsește și într-un volum apărut recent în capitala Austriei, în seria *Ethnos*⁴⁷. Acesta conține - în limbile germană, engleză, franceză și italiană - proiectul unui protocol adițional la Convenția Europeană a Dreptului Omului (*Drepturile fundamentale ale persoanelor aparținând grupurilor etnice din Europa*) și proiectul unei Convenții speciale referitoare la *Drepturile la autonomie ale grupurilor etnice din Europa*. Ambele documente au fost aprobate, la Gdańsk,

la 12 mai 1994, cu ocazia celui de-al 35-lea Congres al Uniunii Federale a Comunităților Etnice Europene. Elaborate cu contribuția lui Felix Ermacora, ambele inițiative prevăd drepturi deosebit de largi pentru minoritățile etnice, inclusiv dreptul la autonomie etnică.

Pentru autorii acestor inițiative, de drepturi colective în cadrul unui stat, semnatar al respectivelor acte, trebuie să beneficieze toate *grupurile etnice* (*Volksgruppe*). Prin acestea ei înțeleg grupuri care locuiesc în mod sedentar sau nomad pe teritoriul unei țări și se deosebesc de restul populației prin limbă și cultură. Nu aparțin însă grupurilor etnice muncitorii străini și urmașii acestora, refugiații și azilanții de orice gen⁴⁸. În ce privește drepturile grupurilor etnice, autorii insistă asupra unei game largi de libertăți, începînd de la folosirea limbii materne și pînă la organizarea în diverse forme de autonomie teritorială⁴⁹. Acestea pot fi diferite în cazul în care un grup etnic formează majoritatea populației într-o anumită regiune⁵⁰, sau sînt în minoritate⁵¹.

- 1 H. Esser, *Ethnische Differenzierung und moderne Gesellschaft*, în "Zeitschrift für Soziologie", 17, 1988, p.235-248.
- 2 A. Nassehi, *Zum Funktionswandel von Ethnizität im Prozeß gesellschaftlichen Modernisierung. Ein Beitrag zur Theorie funktionaler Differenzierung*, în "Soziale Welt", 1990, p.261-282.
- 3 Friedrich Heckmann, *Ethnische Minderheiten, Volk und Nation. Soziologie inter-ethnischer Beziehungen*, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1992. Vezi și Idem, *Ethnos, Demos und Nation, oder: Woher stammt die Intoleranz des Nationalstaats gegenüber ethnischen Minderheiten?*, în *Minderheitenfragen in Südosteuropa*, Hrsg., Gerhard Seewan, R. Oldenbourg Verlag, München, 1992, p.9-36.
- 4 N. Glazer și D. P. Moynihan, *Ethnicity, Theory and Experience*, Cambridge, Mass., 1975.
- 5 Heckmann, *Ethnische Minderheiten*, p.30-31, 49.
- 6 *Ibidem*, p.52-53.
- 7 *Ibidem*, p.32.
- 8 *Ibidem*, p.35.
- 9 Albert F. Reiterer, *Die politische Konstitution von Ethnizität, in Minderheitenfragen in Südosteuropa*.
- 10 *Ibidem*, p.40.
- 11 A. D. Smith, *The Ethnic Origins of Nation*, Oxford, 1986.
- 12 Reiterer, *Die politische Konstitution von Ethnizität*, p.52.
- 13 Hansjörg Siegenthaler, *Supranationalität, Nationalismus und regionale Autonomie: Erfahrungen des schweizerischen Bundesstaates - Perspektiven der Europäischen Gemeinschaft*, în *Nationalismus - Nationalitäten - Supranationalität*, Stuttgart, 1993.
- 14 *Der Österreicher und seine Nation. Ein Lernprozeß mit Hindernissen*, Wien-Köln-Graz, 1984. Ediția franceză: *La prise de conscience de la nation autrichienne 1938-1945-1978*, Paris, 1980.
- 15 *Der Bund von Österreich. Vom Werden und Wesen österreichischer Nation*, Wien, 1979.
- 16 *Nation Österreich. Sozial-historische Aspekte ihrer Entwicklung*, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Graz, 1984.
- 17 *Building an Austrian Nation. The Political Integration of a Western State.*, New Haven-London, 1973.
- 18 *Disjoined Partners. Austria and Germany since 1815*, Berkeley-Los-Angeles-London, 1976.

- 19 *Der Kampf um die österreichische Identität*, Wien, 1981.
- 20 Cele mai importante dintre ele sînt: Von St. Gotthard St. Germain. *Österreich in der deutschen Geschichte von den Türkenkriegen bis zum Ende der Habsburgermonarchie*, p.139-150; Bernard Reinhold Pils, *Schwarz-Rot-Gold und Rot-Weiß-Rot. Die Farbsymbolik Österreichs und der deutschen Nation un ihrer historischen Kontinuität*, p.151-168; Hans Merkel, *Okkupation, Annexion, Fusion. Der Anschluß Österreichs an das Deutsche Reich im Jahre 1938*, p.187-196; Helmut Golowitsch, *Die Nation, die aus Moskau kam. Die "Österreichische Nation" - Erfindung der KP-Propaganda*, p.197-216.
- 21 *Nation und Nationalbewußtsein in Österreich. Ergebnisse einer empirischen Untersuchung*, Hrsg., Albert F. Reiterer, Wien, 1988, p.3.
- 22 *Ibidem*, p.6.
- 23 *Ibidem*, p.13. FPÖ: Freie Partei Österreichs (Partidul Liber din Austria).
- 24 SPÖ: Sozialdemokratische Partei Österreichs (Partidul Social-Democrat din Austria). A guvernat aproape neîntrerupt Austria după 1945.
- 25 12% "fără rezerve" și 25% "parțial". *Ibidem*, p.62.
- 26 *Nation und Nationalbewußtsein in Österreich*, p.38.
- 27 *Von Ethnos zur Nationalität. Der nationale Differenzierungsprozeß am Beispiel ausgewählter Orte in Kärnten und im Burgenland*, Hrsg. Andreas Moritsch, Verlag für Geschichte und Politik Wien, R. Oldenbourg Verlag, München, 1991.
- 28 E. Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford, 1983.
- 29 Heckmann, *Ethnische Minderheiten*, p.44.
- 30 Günter Schödl, *Die Dauer des Nationalen. Zur Entwicklungsgeschichte des "neuen" Nationalismus im östlichen Europa*, în *Nationalismus, Nationalitäten, Supranationalität*, Hrsg. von Heinrich August Winkler und Harmut Kaeble, Stuttgart, 1993, p.131.
- 31 Schödl, *Die Dauer des Nationalen*, p.131.
- 32 *Ibidem*, p.141. Vezi și Iván T. Berend și György Ránki, *Economic Development in East-Central Europe in the 19th and 20th centuries*, New York, 1974 și Idem, *The European Periphery and Industrialization 1780-1914*, Budapest, 1982.
- 33 Schödl, *Die Dauer des Nationalen*, p.141-142.
- 34 *Ibidem*, p.142-144.
- 35 *Ibidem*, p.148.
- 36 *Ibidem*, p.149-150.
- 37 *Ibidem*, p.150-155.
- 38 A fost organizat, între 13 și 15 noiembrie 1991, de către Institutul de drept statal și administrativ al Universității din Viena.
- 39 Felix Ermacora. *Nationale Vielfalt in Europa unter besonderer Berücksichtigung Mittel- und Osteuropas*, în *Spannungsfeld von Recht und Souveränität in Mittel- und Osteuropa*, Hrsg. Felix Ermacora, Hannes Tretter und Alexander Pelzl, Braumüller Verlag, Wien, 1993, p.1.
- 40 Georg Brunner, *Die Rechtsstellung ethnischer Minderheiten in Südosteuropa*, în *Nationalitätenprobleme in Südosteuropa*, Hrsg. Roland Schönfeld, Oldenbourg Verlag, München, 1987, p.40-41.
- 41 *Ibidem*, p.39-42.
- 42 Hannes Tretter, *Der Schutz ethnischer Minderheiten durch kollektive und individuelle Rechte*, în *Volksgruppen in Spannungsfeld von Recht und Souveränität*, p.164-166.
- 43 *Ibidem*, p.178-179.

NAȚIUNE, NAȚIONALISM ȘI MINORITĂȚI

- 44 Otto Kimminich, *Minderheiten und Selbstbestimmung*, în *Volkgruppen in Spannungsfeld von Recht und Souveränität*, p.189.
- 45 *Ibidem*, p.198.
- 46 *Ibidem*, p.200.
- 47 *Volkgruppenschutz in Europa*, Hrsg. Felix und Christoph Pan, Wilhelm Bramüller Verlag, Wien, 1995.
- 48 *Ibidem*, p.15.
- 49 *Ibidem*, p.10-51.
- 50 "Die Angehörigen von Volksgruppen, die in Gebieten leben, in welchen sie die Mehrheit der Bevölkerung bilden, haben das Recht auf einen Territorialautonomie bezeichneten territorial abgegrenzten Sonderstatus mit autonomer Gesetzgebung und Vollziehung zur Wahrnehmung der eigenen Angelegenheiten. Dieser kann auch in bundesstaatlicher Form ausgeübt werden" (*Ibidem*, p.43).
- 51 "Die Angehörigen von Volksgruppen, die im Gebiet, in dem sie siedeln, nicht die Mehrheit der Bevölkerung bilden, sowie die Angehörigen von Volksgruppen, welche von diesen räumlich entfernt in isolierten Streulage siedeln, haben in Verwaltungseinheiten, innerhalb welcher sie die lokale Bevölkerungsmehrheit bilden, wie z. B. in einzelnen Bezirken, Gemeinden oder diesen untergeordneten Verwaltungseinheiten, das Recht auf örtliche Selbstverwaltung (Lokalautonomie)" (*Ibidem*).